

А. Айсфельд

РОСІЙСЬКІ НІМЦІ

Мюнхен, 1992. — 221с.

A. Eisfeld

DIE RUSSLANDDEUTSCHEN

Munchen, 1992. — 221 s.

В книзі з 6-ти частин, що написана виконавчим директором Інституту німецьких та східноєвропейських досліджень у Геттінгені А. Айсфельдом за участю проф. Д. Брандеса (част. 1) та В. Кале (част. 6) досліджуються проблеми історії російських німців * з часів Катерини II до рубежу 80—90-х років XX ст. Це один із 12-ти томів запланованої до видання фондом Східнонімецької ради по культурі "Серії навчальних посібників проміжного характеру (Zwischenbilanz) про переселення, втечу, депортації, вигнання і виселення німців". Видання запроваджено для "педагогічної допомоги" у вивченні даної теми. Зростання загального інтересу у громадян ФРН до історії російських німців значною мірою пов'язано з проблемою масового виїзду останніх до Німеччини.

У 1-й частині книги розглядається історія заселення німцями російських територій у Поволжі та на півдні України. Аргументовано аналізуються характерні особливості у створенні і розвитку німецьких колоній в цих регіонах. Оцінюючи переселенську політику Росії відносно іноземців, Д. Брандес стверджує, що уряду не вдалося створити перепону для приїзду до країни малозабезпечених, бідних людей, бо саме важке соціальне становище і було головною причиною переселення. Більш високі з часом господарські успіхи німецьких колоністів у порівнянні з місцевим населенням автор пояснює особливим аграрним законодавством та самоуправлінням у колоніях, значними пільгами з боку держави. Вказується і на те, що існуюче кріпосництво перешкоджало поширенню господарського досвіду німецьких колоністів серед місцевого населення. Через значні труднощі в освоєнні нових територій німецькі колоністи лише через 20 років змогли відмовитися від державної допомоги і почали самостійно сплачувати свої борги.

В книзі відмічаються і "тіньові сторони" економічного успіху німецьких колоністів: слабка зацікавленість у тому, щоб дати своїм дітям добру шкільну освіту і тим самим полегшити їм перехід до інших професій; збільшення кількості безземельних — до 2/3 колоністів не мати ні

Термін "російські німці" використовується як загальновизнаний, хоча й викликає певні нарікання у самих російських німців.

землі, ні виборчого права; зростання соціального розшарування, що призводило до соціальних конфліктів. Автор робить важливий висновок: "олігархія хазяїв правила безправним класом" (с. 35).

У 2-й частині книги, де мова йде про розвиток колоній за період 1871–1917 рр., наголошується, що відміна самоуправління в колоніях не була якимось порушенням прав колоністів (с. 47). У ній також проаналізовано фактори кількісного зростання землеволодіння німців-колоністів та підвищення їх питомої ваги в господарській діяльності в Росії. Сприятливі умови для цього з'явилися з ліквідацією в Росії кріпосництва. Автором наведено ряд цікавих цифрових даних. Так, вказано, що вже в 1914 р. німецькі колоністи володіли 9,5 млн. га землі (не рахуючи Прибалтику).

У Бессарабії німці становили лише 3 % від усього населення, а володіти 11,11 % усієї пащні. Подібне співвідношення було в Херсонській губернії — 6,8 % і 19,4 %; у Катеринославській — 5,4 % і 25 %; у Таврійській — 8,8 % і 38 % (с. 50).

Поряд з оглядом переконливих фактів, що свідчать про безперечні господарські успіхи німецьких колоністів, автор справедливо зазначає, що їх вклад в економічний розвиток Росії, як і загальна оцінка їх власності, ще потребують свого подальшого дослідження.

Звертають на себе увагу наведені аргументи щодо посилення процесу взаємодії німецьких колоністів з місцевим іноетнічним населенням, а також з представниками російської влади. Показано зростання їх суспільного авторитету. Депутати від німецьких колоній були представлені в усіх чотирьох Державних думах Росії. На півдні України вони обирались переважною більшістю голосів українських та російських виборців. Такі факти дозволили зробити висновок про те, що "колоністи не виглядали в безпосередньому оточенні чужаками чи ворогами" (с. 68).

Загострення в Росії так званого "німецького питання" пов'язується автором з діяльністю слов'янофілів, ураженням почуттям національної гордості росіян у зв'язку з поразкою в Кримській війні, занепадом поміщицького землеволодіння, а також зі страхом перед можливим "Дранг нах Остен" нового німецького рейху. У зв'язку з цим негативну оцінку отримали прийняті російською державою обмежувальні і так звані "ліквідаційні закони" щодо німецьких колоністів.

Відносно освітняського рівня в німецьких колоніях А. Айсфельд зазначає, що на півдні України він був вищим, ніж у Поволжі, і пояснює це більшим матеріальним достатком і кращою підготовкою учительських кадрів у першому регіоні. Перехід з 1871 р. на російську мову навчання в школах для німецьких колоністів визначається у книзі як русифікація, в основі якої була ненависть до німців (с. 64).

У 3-й частині рецензованої праці розглядаються революційні події 1917 р., громадянської війни та міжвоєнного періоду. Цікаві факти наводяться щодо автономістського руху в німецьких колоніях. Зазначається, що об'єднанню німців перешкоджало поширення в їх середовищі різних політичних поглядів. Їм все ж надто складною для автора дослідження виявилася проблема участі німецьких колоністів у громадянській війні. Вона потребує більш повного висвітлення. Спираючись на факти деструктивного впливу більшовиків у німецьких колоніях, автор зазначає, що колонії "були економічно розвалені і деморалізовані" (с. 98). Досягнення автономії для поволзьких німців він розглядає як позитивний факт, що сприяв збереженню їх національної ідентичності, аграрні ж реформи радянської влади на селі оцінює як такі, що вели до втрати моноетнічного складу німецьких та менонітських колоній. Становище німців у середині 30-х років в СРСР, зважаючи на репресивні заходи проти них, а також встановлення в Німеччині режиму Гітлера, кваліфікується в книзі як "загрозливе". На жаль, теза про те, що воно "принципово відрізнялося" від становища їх сородичів у Польщі чи в Канаді, не підкріплюється відповідними фактами.

Взагалі порівняльний аналіз політики різних країн відносно німецької меншини після приходу до влади Гітлера, безумовно, привернув би увагу читачів.

Велику увагу автор приділяє становищу німецьких колоністів у період другої світової війни і після неї. В 4-й частині книги він чітко виклав свою точку зору щодо антиконституційного характеру прийнятого урядом СРСР у 1941 р. рішення про переселення російських німців. Серед мотивів цього рішення в книзі називаються ідеологічні причини, що передбачали політику асиміляції і русифікації, та економічні — як спосіб отримати робочу силу для малозаселених районів.

З огляду на представлений аналіз політики різних німецьких відомств відносно фольксдойче на окупованій території України, бажано було б бачити більш ґрунтовне висвітлення взаємодії окупаційних властей з німецькими колоністами.

На основі дослідження післявоєнної політики 40—60-х років А. Айсфельд приходить до висновку, що повну реабілітацію російських німців уряд СРСР не проводив, а обмежувався лише "плакатними засобами" ідеологічного характеру (с. 135). На його думку, поліпшення ситуації почалося з середини 70-х років під впливом зростаючої критики політики СРСР у сфері прав людини, а також з початком суспільної перебудови в СРСР. Автор вказує на спроби використати проблему російських німців для поліпшення двосторонніх відносин з ФРН. Він вважає, що з кінця 1990 р. стала очевидною неспроможність радянського уряду запропонувати громадянам німецької національності прийнятний вирішення їх проблеми. Політика самостійної Росії також породжувала у них песимізм і прискорювала їх від'їзд до ФРН.

У невеликій за обсягом 5-й частині книги розглядаються причини переселення російських німців за кордон — до Канади, США, Латинської Америки, а також вказуються основні періоди їх від'їзду: після ліквідації самоуправління в колоніях, після обох світових війн, під час проведення колективізації.

Про релігійне життя російських німців розповідає В. Кале в 6-й частині книги. Він справедливо зазначає про тісний взаємозв'язок релігії і життєвого укладу етнічних німців, про те, що Церква визначала і оберігала національні інтереси.

Рецензована книга цілком відповідає призначенню навчального посібника і, безумовно, викличе інтерес як у спеціалістів, так і у широкого читача.

М. Л. ШЕВЧУК (Одеса)